

Petro Malakauskio knyga „Įgimtoji teisė“ ir jo idėjų reikšmė teisingam civilinių ginčų sprendimui

Darius Bolzanas

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Privatinės teisės instituto docentas daktaras
Adresas: Ateities g. 20, LT-08303, Vilnius, Lietuva
Kab. V-353, V-354
Tel. (+370 5) 271 4610 (353 kab.), (+370 5) 271 4593 (354 kab.)
El. paštas bolzanas@mruni.eu

Remigijus Jokubauskas

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Privatinės teisės instituto docentas daktaras
Adresas: Ateities g. 20, LT-08303, Vilnius, Lietuva
Kab. V-353, V-354
Tel. (+370 5) 271 4610 (353 kab.), (+370 5) 271 4593 (354 kab.)
El. paštas remigijus.jokubauska@mruni.eu

Book „Inherent Law“ by Petras Malakauskis and the Relevance of this Thoughts to the Fair Settlement of Civil Disputes

Darius Bolzanas

(Mykolas Romeris University (Lithuania))

Remigijus Jokubauskas

(Mykolas Romeris University (Lithuania))

The article focuses on the ideas of natural law in the book “*Inherent Law*” written by Petras Malakauskis in 1934 and its importance for the contemporaneous civil procedure law. This book presents the universal approach to natural law, its main principles and the importance for the fairness in the society and dispute resolution. The article undertakes to explain the main ideas of natural law outlined in the book “*Inherent Law*”, how the author explains the relevance of natural law for the legislation and dispute settlement, and how the rules of natural law influence the development of positive law. To address these aims, the article focuses on the importance of the natural law, namely, the application of the principles of reasonableness, fairness and good faith in civil dispute resolution. The authors argue that, when dealing with civil cases, judges shall also consider the rules of natural law, and interpret and apply the law in the way which would ensure the application of the main principles of natural law.

Keywords: natural law, civil proceedings, principle of reasonableness.

Received: 28/05/2026. **Accepted:** 29/06/2026

Copyright © 2026 Darius Bolzanas, Remigijus Jokubauskas. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Petro Malakauskio knyga „Įgimtoji teisė“ ir jo idėjų reikšmė teisingam civilinių ginčų sprendimui

Darius Bolzasas

(Mykolo Romerio universitetas (Lietuva))

Remigijus Jokubauskas

(Mykolo Romerio universitetas (Lietuva))

Straipsnyje analizuojamos 1934 m. išleistos Petro Malakauskio knygos „Įgimtoji teisė“ idėjos ir jų reikšmė šiuolaikinio civilinio proceso teisei. Šioje knygoje atskleidžiama universali prigimtinės teisės koncepcija, jos pamatiniai principai ir reikšmė teisingumui visuomenėje ir ginčams spręsti. Straipsnyje siekiama išryškinti, kokios yra pamatinės knygoje „Įgimtoji teisė“ pateikiamos prigimtinės teisės idėjos, kaip jos autorius paaiškina prigimtinės teisės reikšmę įstatymų leidybai, ginčų sprendimams ir prigimtinės teisės taisyklės įtaką pozityviajai teisei. Siekiant šių tikslų, straipsnyje analizuojama prigimtinės teisės reikšmė, konkrečiai protingumo, teisingumo ir sąžiningumo principų taikymas sprendžiant civilinius ginčus. Straipsnio autoriai argumentuoja, kad teismas, nagrinėdamas civilines bylas, privalo įvertinti prigimtinės teisės taisykles ir aiškinti bei taikyti teisę tokiu būdu, kad būtų užtikrintas pamatinių prigimtinės teisės principų taikymas.

Pagrindiniai žodžiai: prigimtinė teisė, civilinis procesas, protingumo principas.

Įvadas

1934 m. išleista dr. Petro Malakauskio knyga „Įgimtoji teisė“ yra vienas iš esminių prigimtinės teisės darbų Lietuvos teisės doktrinoje. Šioje knygoje atskleisti pamatiniai prigimtinės teisės aspektai, valstybės teorija, asmens ir valstybės santykiai. Knygos įžangoje autorius trumpai atskleidžia jos sumanymą, nurodymas, kad iki knygos parašymo publikavo kelis straipsnius „individualių teisių“ bei „tarptautinės teisės“ temomis ir nurodė, kad tuo metu prigimtinės teisės tema darbų nebuvo parengta¹. Knygoje autorius siekė sistemiškai atskleisti teisės kaip socialinio elgesio reguliavimo instrumento tikslą, reikšmę, jos nesiedamas su konkrečia teisės šaka. Autoriaus prigimtinės teisės analizė siejama su jos universalumo, asmens vertybinio pirmumo pripažinimu. Toks platus, sisteminis prigimtinės teisės sampratos atskleidimas gali būti naudojamas aiškinant ne tik bendrąsias teisės kaip socialinio elgesio reguliavimo taisykles (teisės teorija), bet ir vertinant atskirų teisės šakų, institutų tikslą, vystymąsi. Todėl šiame straipsnyje, remiantis P. Malakauskio pasiūlyta prigimtinės teisės koncepcija, vertinamas šiuolaikinis civilinis procesas ir kokią taką jam daro prigimtinės teisės šaltiniai.

Straipsnio tikslas yra atskleisti P. Malakauskio knygoje pateiktą prigimtinės teisės sampratą (suvoikimą) ir įvertinti, kiek jos tikslai yra reikšmingi šiuolaikinio civilinio proceso teisei. Nors knyga nėra skiriama konkrečiai civilinių ginčų nagrinėjimo ir civilinio proceso analizei, joje pateiktos autoriaus įžvalgos, pamatiniai prigimtinės teisės dėsniai bei valstybės, turinčios pareigą užtikrinti visuomenės gerovę, vertinimas yra itin svarbūs analizuojant ir šiuolaikinės civilinio proceso teisės tikslus, civilinių teisių gynybos teisme veiksmingumą ir jo reikšmę apskritai asmenų santykiams visuomenėje. Dėl tokio pobūdžio tyrimo apimties šiame straipsnyje siekiama atskleisti bent pagrindines (pamatinės) autoriaus idėjas bei įvertinti, kuo jos reikšmingos nūdienos teisės mokslui ir teisės sistemai. P. Malakauskio atlikta prigimtinės teisės analizė, išvados leidžia nustatyti, koks turėtų būti valstybės sukurtos ir suteikiamos teisminės pažeistų teisių gynybos modelis, kokie jo tikslai ir ar nustatytos civilinio proceso taisyklės atitinka keliamus tikslus. Taip pat knygoje pateiktą prigimtinės teisės idėjų analizę leidžia įvertinti tarpukario Lietuvoje besiformavusios prigimtinės teisės mokyklos atstovų mokslinį vertinimą, teisinę

¹ MALAKAUSKIS, Petras (1934). *Įgimtoji teisė*. „Žaibo“ bendrovės spaustuvė.

sąmonę bei prigimtinės teisės reikšmės atskleidimą. Toks vertinimas parodo, kad Lietuvos teisės moksle jau ne vieną šimtmetį skiriama dėmesio prigimtinės teisės raidos ir jos tikslų analizei.

Šiame straipsnyje siekiama atskleisti esmines P. Malakauskio knygoje „Ilgimtoji teisė“ pateiktas prigimtinės teisės idėjas, įvertinti, kaip autorius suvokė jos turinį, asmens ir valstybės santykį bei kaip šios idėjos gali būti reikšmingos šiuolaikinio civilinio proceso teisei ir pažeistų subjektinių teisių gynybai teisme. Menką dėmesį prigimtinės teisės reikšmei sprendžiant ginčus rodo ir pozityviosios teisės šaltinių, kaip esminių (pagrindinių) teisės šaltinių, taikymas teismams sprendžiant ginčus, pripažinimas. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 109 straipsnyje nustatyta, kad teisėjai, nagrinėdami bylas, klauso tik įstatymo. Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 33 straipsnyje, kuriame nurodomi bylų nagrinėjimo teisės šaltiniai, nėra jokių užuominų apie prigimtinės teisės šaltinius. Tačiau Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso (toliau ir – CPK) 3 straipsnyje, reglamentuojančiame civiliniame procese taikomus šaltinius, pabrėžiamas teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principų taikymas aiškinant ir taikant teisę bei teismui atliekant procesinius veiksmus. Šių principų pripažinimas CPK leidžia kelti klausimą, kokią reikšmę civiliniams ginčams nagrinėti turi prigimtinė teisė? Ar teismas, atlikdamas procesinius veiksmus, sprendžiamas ginčą iš esmės, turėtų vadovautis ir prigimtinės teisės šaltiniais? Taip pat CPK minėtų pamatinių teisės principų taikymą sieja tik su teismo atliekamais procesiniais veiksmais, tačiau ne dalyvaujančiais byloje asmenimis.

Straipsnio aktualumą pagrindžia teisės doktrinos darbų, susijusių su prigimtinės teisės bei tarpukario teisės doktrinos darbų šioje srityje, analizės akivaizdi stoka. P. Malakauskio knyga „Ilgimtoji teisė“ nėra vienintelis tarpukario teisės doktrinos kūrinytis prigimtinės teisės ir ginčų nagrinėjimo, civilinio proceso temomis. Tam tikrą prigimtinės teisės analizę atliko prof. Stasys Šalkauskis knygoje „Lietuvių tauta ir jos ugdymas“. Prof. Vladas Mačys nagrinėjo prigimtinės teisės reikšmę civiliniame procese knygoje „Civilinio proceso paskaitos“². Jonas Skruodys pamatinius prigimtinės teisės elementus nagrinėjo analizuodamas privatinę ir viešąją tarptautinę teisę knygoje „Tarptautinė teisė“³. Nors sunku tiksliai pagrįsti, pastaraisiais dešimtmečiais Lietuvos teisės sistemoje vis ryškiau dominuoja pozityvioji (įstatymų leidėjo nei tarptautinių ir nacionalinių teismų „kuriamą“ teisė). Tai atskleidžia ne tik įsivyravęs teismų kuriamos precedentinės teisės aspektas (Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 33 straipsnio 4 dalis, CPK 4 straipsnis), bet ir menkas dėmesys prigimtinės teisės turinio, jos reikšmės analizei. Manytina, kad būtent prigimtinės teisės, atskleidžiančios vertybinę, sisteminių teisės kaip socialinio reiškimo lygmenį, tyrimai yra vis reikšmingesni šiuolaikiniame pasaulyje. Taip pat tokių tyrimų tikslas yra atskleisti ir Lietuvos teisėje šimtmečius besiformuojančią teisinę sąmonę ir įvertinti anksčiau atliktų teisės mokslininkų tyrimų reikšmę bei pritaikymą šiuolaikinėje teisėje. Teisinė sąmonė kaip pradinės teisės kūrimo lygmuo (tolesnis yra teisinio reguliavimo kūrimas ir jo pagrindu atsirandantys teisiniai santykiai) tiksliau atskleidžiamas remiantis ne per pozityviosios, bet būtent prigimtinės teisės šaltiniais ir jų analize. Todėl P. Malakauskio knygos „Ilgimtoji teisė“ įvertinimas ir joje pateiktos prigimtinės teisės sampratos įtakos šiuolaikinio civilinio proceso raidai ir tikslams analizė leidžia įvertinti, kaip formuojasi teisinė sąmonė, civilinių ginčų sprendimų sistema Lietuvoje ir kokius socialinius, ekonominius ar net kultūrinius tikslus turėtų leisti pasiekti civilinio proceso teisė.

Siekiant straipsnio tikslo – atskleisti prigimtinės teisės turinį P. Malakauskio knygoje „Ilgimtoji teisė“ ir jos reikšmę šiuolaikinio civilinio proceso teisei ir teisingam civilinių ginčų sprendimui, keliame trys uždaviniai: pirma, išnagrinėti knygoje atskleistą prigimtinės teisės analizę, prigimtinės teisės lygmenis; antra, išanalizuoti knygoje pateikiamą prigimtinės ir pozityviosios teisės sampratą; trečia, įvertinti, ar

² MAČYS, Vladas (1924). *Civilinio proceso paskaitos*. Teisių fakulteto leidinys.

³ SKRUODYS, Jonas (1921). *Tarptautinė teisė*. Lietuvos mokslų draugijos leidinys.

P. Malakauskio pateiktos prigimtinės teisės idėjos ir šios teisės turinys aktualios užtikrinant teisingą civilinių ginčų sprendimą.

Straipsnyje naudojami įprasti tokio pobūdžio socialinių mokslų tyrimams naudojami metodai: istorinis, teleologinis, sisteminis. Istorinis metodas naudojamas siekiant atskleisti knygos parašymo, išleidimo priežastis, tarpukario Lietuvoje besiformavusią prigimtinės teisės mokyklą, teleologinis metodas pasitelkiamas atskleisti prigimtinės teisės pamatines idėjas ir turinį, sisteminis metodas naudotas siekiant pagrįsti prigimtinės ir pozityviosios teisės ryšį, jų priklausomumą. Šių teisės tyrimų metodų naudojimas leidžia atskleisti knygoje pateiktos prigimtinės teisės turinį ir jos idėjų reikšmę šiuolaikinio civilinio proceso teisės ir analizei.

1. Prigimtinės teisės sampratos lygmenys ir turinys knygoje „Įgimtoji teisė“

Knyga „Įgimtoji teisė“ yra skiriama prigimtinės teisės analizei. Pats knygos pavadinimas rodo, kad jos autoriaus tyrimo objektas yra prigimtinė teisė. Pavadinime vartojama sąvoka „įgimtoji“ iš esmės reiškia būtent šiuo metu teisėje vartojamą, įprastą prigimtinės teisės sąvoką. Gana sunku nuspėti, kodėl P. Malakauskis pasirinko nagrinėti prigimtinę teisę. Pats autorius išsamiai neatskleidžia knygos sumanymo, tačiau viena iš priežasčių galėtų būti teisės doktrinos darbų prigimtinės teisės tematika stoka ir paties autoriaus išsilavinimas, kanonų ir prigimtinės teisės dėstymas. Knygoje nemažai nuorodų į krikščioniškąją pasaulėžiūrą, nurodomi įvairūs religiniai motyvai, kuriuos autorius naudoja atskleidždamas prigimtinės teisės sampratą. Galimai viena iš priežasčių nagrinėti prigimtinę teisę buvo jos universalumas ir bendrųjų taisyklių pripažinimas, nes tarpukario Lietuvoje iš esmės visą laiką galiojant bent kelioms skirtingoms atskirų regionų teisės sistemoms, kilo poreikis pateikti bendrąją teisės kaip socialinio elgesio tvarką nustatančių taisyklių idėją, nepriklausančią nuo konkrečių teisės aktų, regioninių teisės taisyklių skirtumų. Autorius prigimtinės teisės aspektus nagrinėjo ir kituose savo darbuose⁴, tačiau būtent šioje knygoje pateikiama išsami prigimtinės teisės analizė.

Autoriaus pateikta prigimtinės teisės samprata (turinys) skiriama į keturis lygmenis, kurių visu- ma sudaro prigimtinės teisės esmę. Prigimtinės teisės turinį autorius atskleidžia naudodamas keturis lygmenis: i) pirma, vertindamas bendruosius objektus; ii) antra, nagrinėdamas individą (asmenį) ir jo subjektines teises, santykį su kitais visuomenės nariais; iii) trečia, vertindamas valstybės funkcijas ir asmens santykį su valstybe; iv) ketvirta, analizuodamas viešosios ir privatinės tarptautinės teisės pagrindus. Taip autorius prigimtinės teisės turinį atskleidžia pasirinkęs ne tam tikrą teisės šaką ar sistemą, bet bendrą teisės teoriją (pažinimą). Toks prigimtinės teisės atskleidimas yra siejamas su bendra teisės kaip socialinio elgesio taisyklių visuma, įvertinant jos taikymą atskiriems subjektams. Autoriaus pasiūlyta prigimtinės teisės samprata primena tam tikrą teisės kaip socialinio reiškinio analizę ją vertinant ne tik kaip asmens subjektines teises, bet ir asmens santykį su kitais asmenimis ir natūraliomis teisinėmis „sajungomis“ visuomenėje – šeima, valstybe ir valstybių tarpusavio santykiais. Tokia prigimtinės teisės koncepcija yra skirta ne prigimtinės teisės reikšmės atskirų, pavienių subjektų (asmens, organizacijų, valstybės) teisiniams santykiams, bet teisei kaip socialinių elgesio reguliavimo visumai atskleisti.

Autoriaus pasirinktas prigimtinės teisės turinio atskleidimas rodo, kad jis teisę suvokia ne kaip suvereno (valstybės) nustatytas elgesio taisykles, o kaip iš natūralių socialinių, ekonominių tarp asmenų

⁴ MALAKAUSKIS, Petras (1924). *Moterystės teisės*. Klaipėda; MALAKAUSKIS, Petras (1926). *Civilinės jungtuvės*. Kaunas: „Šviesos spaustuvė“; MALAKAUSKIS, Petras (1932). *Bažnytinės teisės*. Vytauto Didžiojo Universiteto Teologijos – Filosofijos fakulteto leidinys; MALAKAUSKIS, Petras (1939). *Bažnytinės asmeninės teisės*. Vytauto Didžiojo Universiteto Teologijos – Filosofijos fakulteto leidinys; MALAKAUSKIS, Petras (1928). *Baudžiamosios teisės*.

visuomenėje susiklostančių santykių kylantį poreikį nustatyti pamatinės elgesio visuomenėje taisykles. Toks kompleksinis prigimtinės teisės analizės vertinimas atskleidžia sisteminių autoriaus požiūrį, savitą prigimtinės teisės turinio atskleidimą. Tokia pasirinkta analizė rodo iš esmės universalų prigimtinės teisės vertinimą, kuris nėra susiejamas su viena ar kita teisės šaka, bet su teise plačiąja prasme.

Prigimtinės teisės esmė atskleidžiama knygos pirmuoju sakiniu, kuriuo nusakomas prigimtinės teisės tikslas ir turinys: „įgimtoji teisė vadinasi tos žmogaus elgimosi normos ir taisyklės, kurio glūdi pačioj daiktų įgimty ir kurias skelbia ar diktuoja sveikas protas“⁵. Prigimtinės teisės tikslą autorius sieja su „žmogaus elgesiu“ taip pabrėždamas teisės kaip socialinio reiškinio reikšmę teisės subjektams (asmenims). Teisė, kaip socialinio asmens elgesio modelis visuomenėje, siejamas su žmogaus elgesiu, kuris atskleidžia asmens socialinį santykį su kitais asmenimis. Autoriaus pasirinkta „žmogaus elgesio“ samprata rodo, kad prigimtinės teisės esmę jis suvokia kaip normas ir taisykles, reglamentuojančias asmens santykį su kitais visuomenės nariais ir jų interesų suderinimo tikslu.

Prigimtinės teisės turinį autorius atskleidžia nagrinėdamas asmenų elgesio taisykles, kurios kyla iš daiktų esmės ir proto. Tai reiškia, kad prigimtinės teisės kilmę, prasmę P. Malakauskis sieja ne su valstybės „kuriamą“ teise (teisės aktai, teismų praktika ir kt.), bet elgesio taisyklėmis, kurios egzistuoja materialiniame (daiktų) bei dvasiniame (proto) pasaulyje. Abiejų elementų visuma atskleidžia, kad prigimtinės teisės esmė yra gamtos dėsniai, kuriuos įvertindamas asmuo pripažįsta ir laiko taisyklėmis, reguliuojančiomis asmenų tarpusavio santykius. Toks šių elementų visumos atskleidimas reiškia, kad prigimtine teise laikytinos taisyklės, kurios gali būti suvokiamos žmogaus protu. Protas žmogui leidžia suvokti, kokios yra prigimtinio elgesio taisyklės, glūdinčios prigimtiniame būvyje. Autoriaus vartojama daiktų sąvoka, atrodo, turėtų būti suprantama ne tik kaip daiktai, esantys fizinio pasaulio išraiška, bet ir socialiniai reiškiniai, įvykiai, kurie gali būti susiję su teisinių santykių atsiradimu. Tokia autoriaus pasiūlyta prigimtinės teisės samprata atskleidžia, kad teisė kaip asmens elgesio taisyklės nustatantis socialinis reiškinys kyla (įgyja savo tikslą ir prasmę) iš asmens gebėjimo mąstyti, suvokti savo poreikius ir jų tenkinimo (tikslų įgyvendinimo) reikalingumą. Taigi autorius prigimtinės teisės tikslą sieja su asmens (individo) proto nulemtais poreikiais (jų tenkinimu) ir realaus pasaulio reiškiniais („daiktai“). Tai rodo, kad prigimtinės teisės tikslas siejamas ne tik asmens asmeniniais interesais (asmens egoizmas), bet ir realaus pasaulio reiškiniais. Todėl galima manyti, kad autorius prigimtinės teisės tikslo nesieja vien su asmens poreikių tenkinimu. Taigi, prigimtinės teisės sampratą autorius kildina iš asmens proto ir tikrosios „daiktų prigimties“. Šią kilmę autorius sieja ne su valstybės nustatytomis teisės taisyklėmis, bet paties asmens (individo) suvokiamomis bendromis žmogiškosiomis tiesomis, kurių centre – mąstantis asmuo. Tokie „įsakymai“ laikytini prigimtiniomis taisyklėmis, kurias geba identifikuoti asmens protas.

Autoriaus siūloma prigimtinės teisės sistema visų pirma grindžiama asmens (žmogaus) suvokimu, kad socialinis gyvenimas pasižymi tam tikrais fizikos, chemijos, mechanikos dėsniais, kuriuos jis geba suprasti savo protu. Autoriaus teigimu, „įgimtoji teisė rodo, sako ką žmogus turi ir ko neturi daryti. Tik ji neatima laisvos žmogaus valios. Žmogus nėra fiziškai verčiamas klausyti įgimtosios teisės, kaip kiti gamtos sutvėrimai turi laikytis savo dėsnių“⁶. Asmens protas ir laisva valia laikytini prigimtinės teisės pagrindais. Asmuo, gebėdamas mąstyti ir priimti sprendimus, laisvai suvokia, kokius veiksmus turi atlikti (daryti), o kokių neatlikti (nedaryti). Laisva valia yra asmens dalyvavimo socialiniame gyvenime pagrindas bei būtina sąlyga prisiimti įsipareigojimus, kurių pagrindais asmuo įgyja atitinkamas teises. Laisva valia – tai asmens galimybė pačiam nuspręsti, kaip, kokias teises (leidimus) jis siekia

⁵ MALAKAUSKIS, Petras (1934). *Įgimtoji teisė*. „Žaibo“ bendrovės spaustuvė, p. 3.

⁶ Ten pat.

įgyti ir atitinkamai, kokias pareigas (paliepimus) jis turės įvykdyti, siekdamas įgyti teises. Tik laisvu sprendimu prisiimti įsipareigojimai sukuria teisėtą lūkestį tiek pačiam asmeniui, tiek kitiems su juo teisinius santykius turintiems asmenims, kad ketinimas vykdyti pareigas yra rimtas, o jų nevykdymas gali reikšti kitų asmenų teisių pažeidimą. Tokia laisvos asmens valios koncepcija iš esmės yra civilinės teisės pagrindas, nes tik laisva valia prisiimti įsipareigojimai (pareigos) sukelia teisėtas teises pasekmes. Tik laisva valia prisiimti įsipareigojimai yra sandorių pagrindas, o valios trūkumai (pavyzdžiui, apgaulė, prievarta, suklydimas ir kt.) yra pagrindas pripažinti sandorius negaliojančiais. Atitinkamai tik veikdamas savo valia asmuo apskritai gali suprasti savo poreikius, tikslus, suvokti su jo subjektyvių teisių pasikeitimu (pavyzdžiui, jų įgijimu, naudojimu, pažeidimu) susijusias aplinkybes.

Tačiau kyla klausimas, kas pateisina (pagrindžia) prigimtinių teisės egzistavimą? Kuo remiantis galima teigti, kad šalia pozityviosios teisės egzistuoja ir prigimtinė teisė? Kaip nustatyti, kad prigimtinė teisė egzistuoja? Jei pozityviosios teisės turinį iš esmės nustato suverenas, tai prigimtinių teisės turinio tiesiogiai nenustato įstatymų leidėjas. Prigimtinė teisė, kylanti iš asmens proto ir „daiktų“ esmės, savo pagrindą įgyja ne todėl, kad yra pripažįstama suvereno, bet dėl paties asmens ir jo kaip visuomenės atstovo ir interesų tenkinimo poreikio.

Autorius taip pat kelia kritinį klausimą, kas apskritai pagrindžia prigimtinių teisės egzistavimą. Siekdamas atskleisti (pagrįsti) prigimtinių teisės egzistavimą, autorius nurodo prigimtinių teisės egzistavimo (buvimo) sąlygas. Kaip prigimtinių teisės buvimo pagrindais jis remiasi: i) *visų daiktų analogija*, nurodydamas, kad asmuo, kaip ir bet kuris gamtos reiškiny, yra pagrįstas tam tikrais prigimtiniiais dėsniais, ii) *prigimtinių teisės reikšmė*, kurią jis atskleidžia nurodydamas, kad žmogus kaip *sociališkas sutvėrimas* negali egzistuoti ir jis turi dalyvauti šeimos, visuomeniniuose ir valstybiniuose santykiuose. Šiems santykiams tinkamai vystytis (suirutės išvengti) reikalinga pozityvioji teisė (įstatymai), tačiau ji negali nustatyti visų reikalingų elgesio taisyklių, iii) *kasdieniu patyrimu*, kuris atskleidžiamas kaip tikslas daryti gera ir vengti blogio. Šį pagrindimą P. Malakauskis sieja su kiekvieno asmens turimomis pamatinėmis teisėmis, visų pirma teise į gyvybę, teise į laisvę gėrio–blogio skirtumus bei teisės į nuosavybės įgijimą įgyvendinus atitinkamas pareigas, bei tautos laisvę⁷; iv) *hipotetišku (sąlyginiu) reikalingumu*, siejamu su prigimtinių teisės nulemtu pozityviosios teisės egzistavimu, v) *valstybių gyvenimu*, kurį autorius sieja su skirtingų teisių tradicijų valstybių vartojamomis panašiomis sąvokomis bei esminėmis taisyklėmis (*didžiosios normos*) bei saviginos panaudojimu, kai valstybė neužtikrina asmenų saugumo, vi) *neigiamomis išvadomis*, kurios suprantamos kaip vertinimas, kas vyktų nesant prigimtinių teisės. Tokiu atveju valstybė įgytų neribotą valdžią (galia), leidžiant imtis bet kokių veiksmų asmenų atžvilgiu, t. y. prigimtinė teisė apriboja ir pačios valstybės valdžią, vii) *visa žmonija*, reiškianti, kaip visose valstybėse esantį tam tikrą vienodą pamatinių gėrio ir blogio, dorybės ir nusikaltimo atskyrimą, viii) *mokslininkų pripažinimu*, kurį atskleidžia apie prigimtinę teisę rašiusių autorių kūriniai⁸. Šie argumentai (jų visuma) rodo, kad prigimtinė teisė egzistuoja.

Šių sąlygų visuma rodo prigimtinių teisės egzistavimą, jos pripažinimą ir turinio atskleidimą. Autorius prigimtinių teisės egzistavimą grindžia tam tikrų socialinių dėsnių pripažinimu, laikydamas, kad asmuo, kaip ir bet kuris kitas gamtos reiškiny, remiasi tam tikrais dėsniais. Pamatiniu dėsniu autorius mano esant asmens dalyvavimą socialiniame gyvenime. Tokio dalyvavimo socialiniame gyvenime tikslai yra asmens poreikių tenkinimas visuomenėje. Itin įžvalgiu laikytinas autoriaus suvokimas, kad prigimtinių teisės turinys (reikalavimai) lemia ir suvereno (valstybės) įgaliojimų ribas. Valdžios įgalinimai ir privalomų (sankcionuotų) elgesio taisyklių nustatymo poreikis kyla būtent iš asmenų po-

⁷ Ten pat, p. 10.

⁸ Ten pat, p. 10–16.

reikių visuomenėje, jų įgyvendinimo tikslų. Prigimtinės teisės taisyklės, nustatančios (pripažįstančios) pamatinius asmenų poreikius ir elgesio modelius, pasižymi abstraktumu, plačiu vertybiniu turiniu ir sankcionavimo (priverstinio jų įgyvendinimo) mechanizmo nebuvimu.

Prigimtinės teisės objektą P. Malakauskis apibrėžia kaip gerus ir blogus žmogaus veiksmus. Vertindamas žmogų kaip teisės subjektą, jis nurodo, kad „žmogus įgimtimi yra socialinis sutvėrimas. Tai rodo tas dalykas, kad jis vienas pats negali egzistuoti. Jam turi padėti kiti žmonės: jis – kitiems. Taigi, kad naudinga visuomeniniam žmogaus gyvenimui ir be ko visuomenė negali išsilaikyti, tai savaime gera“⁹. Pagrindiniu prigimtinės teisės dėsniu (principu) autorius laiko elgesio modelį: „Gera daryk, blogo venk.“¹⁰ Pripažinimas, kad asmens egzistavimas yra siejamas su socialiniu gyvenimu, reiškia ir suvokimą, kad asmuo visapusiškai vystytis gali tik būdamas visuomenėje ir bendraudamas su kitais jos nariais. Taip pat atskleidamas prigimtinės teisės turinį, autorius nurodo tokius moralinius – teisinius pavyzdžius: „kas tau netinka, to ir kitam nedaryk; atiduok, kas kam pridera; nevok, nemeluok, mylėk tėvus, laikykis tvarkos ir t. t.“¹¹ Autorius prigimtines teises skirsto į tris rūšis: pirmajai grupei jis priskiria bendrąsias (vyriausias ir visuotines) taisykles, nulemiančias kitas taisykles, pavyzdžiui, daryk gera, blogo venk; antrajai priskiriami dėsniai, kurie „išvedami“ iš pirmųjų, pavyzdžiui, „niekam nedaryk skriaudos arba teisingai elkis“, į ją patenka Dekalogas; trečiajai priskiriamos normos, kurios tiesiogiai „išvedamos“ iš antrosios rūšies ir tik tarpiskai iš pirmosios rūšies, pavyzdžiui, rastą daiktą grąžink savininkui¹².

Tai atskleidžia dar vieną itin reikšmingą autoriaus pasiūlytos prigimtinės teisės koncepcijos bruožą – prigimtinės teisės turinys yra siejamas su konkrečios taisyklės (elgesio modelio) pripažinimu bendrąja elgesio taisykle. Tai rodo, kad kaip prigimtine teisę autorius suvokia tokias elgesio normas, kurios gali būti taikomos kaip bendrosios visuomenės elgesio taisyklės. „Kokybinis“ tokių taisyklių turinys siejamas su jų bendrumu ir naudingumu. Toks naudingumo kriterijus reiškia, kad bendrosios taisyklės turėtų būti siejamos su visų (daugumos) visuomenės narių gaunama nauda. Tokių bendrųjų, naudą nešančių taisyklių turinį autorius sieja su asmenų „pagalba“ vieni kitiems. Šią „pagalbą“, matyt, reikėtų laikyti asmenų bendravimą visuomenėje, kuris turėtų būti siejamas su tarpusavio teisių ir pareigų nustatymu asmenims įgyvendinant subjektnes teises. Autoriui pagrindiniai prigimtinės teisės „savumai“ (taisyklės) yra visuotinumas, vienodumas, aiškumas, neatšaukiamumas ir nepakeičiamumas¹³. „Pamatinis įgimtosios teisės priedermės elementas – žmogaus laimė. Nes laimė – žmogaus tikslas.“¹⁴ Prigimtinės teisės tikslas yra žmogaus laimė¹⁵. Toks asmens laimės tikslas randamas ir kituose Antikos, Naujųjų laikų filosofijų darbuose.

Antrame knygos skyriuje nagrinėjamas žmogus labiau kaip teisės nei moralės subjektas. Remdamasis prigimtinės teisės turiniu, autorius nagrinėja, kokios pamatinės asmens elgesio taisyklės turėtų būti taikomos. Nors daugiausia dėmesio šiame skyriuje skiriama asmens teisėms, pripažįstama, kad asmuo vienas negali tenkinti visų savo individualių poreikių: „žmogus vienas pats negali patenkinti visų savo materialinių ir dorovinių arba intelektualinių ir moralinių, savo įgimtųjų reikalų. Be kitų jis visai negali tinkamai gyventi ar bent blogai tegyventi. Jo protinga įgimtis skurs ir moralinės galios

⁹ Ten pat, p. 16.

¹⁰ Ten pat, p. 17.

¹¹ Ten pat, p. 3.

¹² Ten pat, p. 17–18.

¹³ Ten pat, p. 19.

¹⁴ Ten pat, p. 25.

¹⁵ Ten pat, p. 31.

džius“¹⁶. Tai rodo, kad autorius laiko asmenį visuomenės dalimi ir pripažįsta jo bendravimo su kitais asmenimis poreikį.

Trečiame knygos skyriuje analizuojama šeima kaip pirmasis natūralus asmens poreikių tenkinimo socialinis junginys. Ketvirtame skyriuje analizuojama valstybė kaip pirmasis natūralus asmens poreikių tenkinimo socialinis junginys. Autorius teigia, kad „valstybė yra įgimta ir tobula draugija, kurios tikslas yra visuomenės gerovė“¹⁷. Šią valstybės sampratą sudarančius elementus autorius aptaria atskirai. Draugija suprantama kaip žmonių susidėjimas (susibūrimas), kuriam būdingi elementai yram nariai, ryšys, tikslas ir priemonės. Valstybės *igimtinumas* suprantamas kaip prigimtis žmonių telktis į valstybę. Tobulumas suprantamas kaip vyriausiojo tikslo turėjimas ir *de jure* priemonės, skirtos jam pasiekti. Toks aukščiausias tikslas autoriui yra visuomenės gerovė¹⁸.

Autoriaus supratimu, prigimtinės teisės skirstymas parentas socialiniu ir vertybiniu teisinių santykių vertinimu. Visų pirma, atskleidžiamas prigimtinės teisės atsiradimas, susiformavimas. Toliau autorius vertina teisės subjektą – asmenį. Antrasis prigimtinės teisės lygmuo grindžiamas pirmąja esmine asmens socialine sąjunga (šeima). Trečiasis prigimtinės teisės lygmuo nurodomas atskleidžiant antrąją esminę asmens sąjungą (valstybę, visuomenę). Ketvirtasis prigimtinės teisės lygmuo siejamas su valstybių tarpusavio santykiais¹⁹. Natūralus asmens poreikių įgyvendinimas atskirose visuomenės „sajungose“ rodo, kad P. Malakauskis išskiria asmenį kaip socialinę būtybę, kuri kylančius poreikius tenkina pagal atskiras visuomeninių santykių kategorijas. Vertindamas valstybės kilmę, autorius nurodo, kad natūralų valstybės susiformavimą parodo kelios priežastys: pirma, asmens poreikių patenkinimas, kurių be valstybės asmuo negali patenkinti, antra, asmens tobulėjimas, kuriam reikalinga valstybės pagalba, trečia, ji reikalinga asmens teisėms tvarkyti ir apsaugai, konkrečiai spręsti asmenų ginčus, ketvirta, ji skirta saugoti asmenį ir šeimą nuo užpuolimo, išorės pavojų, penkta, istoriškai žmonės gyvena tam tikroje organizacijoje, šešta, iš prigimties žmonės telkiasi į bendrijas²⁰. Nagrinėdamas valstybės atsiradimą, jis aptaria įvairias valstybės teorijas: socialinės sutarties teoriją (T. Hobbsas, J. J. Rousseau) ir scholastikai²¹. Penktame skyriuje nagrinėjama viešoji tarptautinė teisė. Tai yra aukščiausiasis prigimtinės teisės lygmuo. Tarptautinės teisės sritį autorius supranta kaip „teises, kuriomis tvarkomi tarptautiniai santykiai – santykiai, kurie išeina iš atskirų valstybių ribų, siekia anapus valstybės sienų“²². Tarptautinės teisės subjektais autorius laiko asmenis (bendrą žmonių gyvenimą), tautas, valstybes, valstybės santykius su nepriklausomomis sąjungomis, įstaigomis, fiziniiais, juridiniais asmenimis bei fizinių ir juridinių asmenų tarpusavio santykius²³.

Knygoje „Ilgintoji teisė“ atskleidžiamas sisteminis, universalus prigimtinės teisės tikslas, jos turinys. Autorius mano, kad prigimtinės teisės pamatinis tikslas yra asmens laimė, kuri siejama su trimis skirtingais socialinio gyvenimo lygmenimis („sajungomis“): šeima, valstybe, tarptautiniais santykiais. Prigimtinės teisės turinį jis sieja ne tik su iš jos kylančiomis teisėmis, bet ir pareigomis, nes tinkamu asmens pareigų vykdymu sukurtos subjektinės teisės laikytinos kylančiomis iš prigimtinės teisės kelių reikalavimų asmens elgesiui visuomenėje.

¹⁶ Ten pat, p. 42.

¹⁷ Ten pat, p. 59.

¹⁸ Ten pat, p. 61.

¹⁹ Ten pat, p. 62.

²⁰ Ten pat, p. 62–63.

²¹ Ten pat, p. 64–68.

²² Ten pat, p. 102.

²³ Ten pat, p. 102.

2. Prigimtinės teisės ir teisinio pozityvizmo santykis kaip teisės veiksmingo užtikrinimo įrankis

Prigimtinė teisė, skirtingai nei pozityvioji teisė, kyla ne iš suvereno (valstybės) nustatytų privalomų elgesio taisyklių, bet natūralių asmenų tarpusavio santykių vystymosi. Novatoriškas knygoje atskleistas autoriaus požiūris sietinas su natūralaus ir būtino prigimtinės ir pozityviosios teisės santykio koegzistavimu. Prigimtinės teisės egzistavimas yra būtinas teisinio pozityvizmo pagrindas lygiai taip pat, kaip ir pozityvioji teisė negali egzistuoti be prigimtinės teisės. Prigimtinė teisė be pozityviosios teisės liktų tik moraliniu įpareigojimu, o pozityvioji teisė be prigimtinės teisės pagrindo būtų tik formalių privalomų taisyklių rinkinys, neturintis moralinio bei vertybinio turinio. Prigimtinės ir pozityviosios teisės santykį (jų sąsajumą) pabrėžė ir P. Malakauskio amžininkas J. Skruodys, analizuodamas tarptautinėje teisėje egzistuojančias prigimtines teises: „pastoviosios amžinos pasaulio teisės normos ir žmogaus prigimties teisės yra bendro pobūdžio, todėl yra būtinai reikalinga įsakmesnis apibrėžimas, kuris nurodo kaip turi žmogus elgtis ką nors darydamas ar vengdamas. Šį trūkumą papildė žmonių leistos pozityvios teisės, kurios remiasi prigimtinėmis natūralinėmis teisėmis“²⁴. Taigi pozityviosios teisės tikslas yra „paversti“ prigimtinės teisės taisyklės privalomojo elgesio taisyklėmis. Toks abiejų autorių požiūris atskleidžia, kad jau tarpukariu Lietuvos teisės doktrinoje buvo laikomasi prigimtinės ir pozityviosios teisės suderinamumo ir bendro ryšio tarp jų pripažinimo. Toks prigimtinės ir pozityviosios teisės ryšys atskleidžia, kad būtent prigimtinė teisė kaip pradinis teisinių santykių (teisinės sąmonės) atskleidimo šaltinis ir nustato, koks turėtų būti teisinio reguliavimo turinys ir tikslas, kuriuos vėliau įgyvendina ir formalizuoja pozityvioji teisė.

Pozityviosios teisės nustatytos teismo vedamo proceso taisyklės suteikia teisėtą ir veiksmingą galimai pažeistų subjektinių teisių gynybą. Pirmą, valstybė turi nustatyti, ar konkretus asmuo turi subjektinę teisę ir ar ji iš tiesų buvo pažeista, antra, priimamas sprendimas, kuriame nustatoma, koku būdu pažeistos civilinės teisės turi būti ginamos, trečia, sudaromos sąlygos priverstiniam (be skolininko valios) sprendimo, kuriuo nustatytas subjektinės teisės pažeidimas ir nustatytos civilinių teisių gynybos priemonės, vykdymui. Tai reiškia, kad be pozityviojoje teisėje valstybės nustatytų pažeistų civilinių teisių apsaugos taisyklių asmens prigimtinių teisių apsauga iš esmės būtų priklausoma tik nuo paties asmens galimybių gintis ir įgyvendinti savo teises. Tai atitinkamai lemtų teisės kaip socialinio elgesio reiškinio prigimtiai prieštaraujančią situaciją, kai visuomenėje dominuoja „stipresniojo“ teisė „silpniesniojo“ atžvilgiu.

Vienas iš esminių pozityviosios teisės požymių yra jos privalomumas, kurio nesilaikymas lemia teisėto suvereno (valstybės) sankcijų taikymą. Prigimtinėje teisėje iš esmės vienintelė pažeistų teisių gynybos priemonė yra savigyna. Savigyna – pirmapradis asmens teisių apsaugos būdas, nes jam taikyti nėra reikalinga valstybė. Savigynos kaip pažeistų asmens teisių gynybos tikslas – asmens jėgos (plačiaja prasme) panaudojimas savo teisei įgyvendinti. Nors valstybės nustatyta pozityvioji teisė įtvirtina savigynos kaip subjektinių teisių savarankiško gynybos būdo sąlygas, tačiau nei šis, nei kiti savarankiškai taikytini subjektinių teisių teisiniai gynybos būdai savaime nesukuria teisėto ginčo sprendimo mechanizmo. Būtent teismo kaip nepriklausomo ir nešališko ginčų sprendimo garanto vaidmuo yra esminis sprendžiant ginčus tarp asmenų dėl jų subjektinių teisių ir įstatymų saugomų interesų galimo pažeidimo. Tam, kad nešališkai būtų atliktas teisinis ginčo šalių dėstomų aplinkybių tyrimas, pozityvioji teisė turi įtvirtinti tokio teisinio „rungimosi“ tarp šalių taisyklės, kad suteiktų pakankamai teisinių garantijų dėl jų taikymo ir proceso skaidrumo, aiškumo, nuspėjamumo.

²⁴ SKRUODYS, Jonas (1921). *Tarptautinė teisė*. Lietuvos mokslų draugijos leidinys, p. 4.

Pripažinimas, kad prigimtinės teisės veikimui reikalinga pozityvioji teisė, rodo ir vieną valstybės esminių funkcijų (jos teisės prievartos priemonių panaudojimą) atskleidžiant teisės kaip socialinio reiškimo turinį. Vertindamas asmens santykį su kitais visuomenės nariais, autorius nurodo, kad kiekvienas asmuo ne tik turi teises, bet ir turi tokias pat teises pripažinti ir kitiems²⁵. Reikalavimas pripažinti kitų teises reiškia, kad asmuo, naudodamasis savo teisėmis, privalo nepažeisti kitų asmenų teisių.

Pozityviosios ir prigimtinės teisės santykis atskleidžiamas vertinant sankcijų skyrimą. Autorius nurodo, kad įstatymas nustato sankcijos (bausmės) ribas, tačiau būtent teismas, atsižvelgdamas į konkretų teisės pažeidimą, sprendžia, kokia konkreti ir proporcinga sankcija turėtų būti taikoma²⁶. Kokia tada turėtų būti pozityvioji teisė? Autoriaus teigimu, „jei nebūtų įgimtosios teisės, tai neteisingiausi pozityviniai įstatymai būtų teisingi. Tai netiesa. Neužtenka išleisti įstatymas. Ne visas, kas spindi – auksas. Reikia, kad kiekvienas įstatymas turėtų esminius tikro įstatymo savitumus, kurių reikalauja pats protas“²⁷. Tai rodo, kad autorius iš prigimtinės teisės kylančius reikalavimus taiko ir įstatymų leidybai. Vertindamas įstatymų tikslą, jis nurodo, kad „įstatymai turi būti naudingi visuomenei. Atvira kenksmingi – jokie įstatymai. Nes valstybė turi rūpintis visuomenės gerove. Už gerovės ribų nėra valstybės galių“²⁸. Taip pat vertindamas asmens ir valstybės santykį, autorius nurodo, kad „valstybė negali kištis į asmens santykius: valstybė vis dėlto negali kišti į privatinis piliečių reikalus, brautis į šeimos šventovę. Ji turi respektuoti privatinę iniciatyvą, teises ir laimę“²⁹.

Prigimtinės teisės ir teisinio pozityvizmo santykis atskleidžia teisės kaip socialinio asmenų tarpusavio santykio reguliavimo tikslus ir ypatumus. Iš prigimtinės teisės kylantys asmenų tikslų (poreikių) įgyvendinimo tikslai visuomenėje gali būti įgyvendinami valstybei pripažįstant šias teises ir, kiek to reikalauja visuomenės gerovės siekis, priimti reikiamas taisykles ir sukurti jų įgyvendinimo mechanizmus. P. Malakauskis, nors ir pripažindamas prigimtinės teisės reikšmės svarbą, laikosi pozicijos, kad veiksmingam jos įgyvendinimui didelę reikšmę turi ir jos pripažinimas pozityviojoje teisėje, kuris grindžiamas ir teisėtos valstybės prievartos panaudojimu. Autorius iš prigimtinės teisės kylančius tikslus, visų pirma, kiekvieno asmens laimę, sieja su valstybės reikšme sudarant galimybes ją pasiekti. Valstybės, jos nustatyto teisinio reguliavimo vaidmuo, nėra skirtas sukurti ar pakeisti asmens poreikius, tačiau sudaryti sąlygas juos pripažinti, „įteisinti“ priimant reikiamą teisinį reguliavimą ir perimant iš asmenų tam tikras teises, kurių įgyvendinimas nebūtų suderinamas su visuomenės gerovės siekiu – pažeistų teisių gynyba, taikant prievartą. Prigimtinė teisė ir iš jos kylantis asmens protingumo reikalavimas tarsi suteikia pozityviajai teisei turinį.

Modernus civilinis procesas yra viešosios teisės šaka, kurios tikslas – suteikti laisva valia veikiančioms asmenims veiksmingą galimai pažeistų subjektinių teisių, kylančių iš civilinių teisinių santykių, teisminę gynybą (CPK 5 straipsnio 1 dalis). Tai reiškia, kad civilinio proceso teisė padeda nustatyti, ar asmens, teigiančio, kad jo subjektinės teisės pažeistos, iš tiesų yra pažeistos, o jų pažeidimo nustatymo atveju, remiantis tokio asmens įstatymo nustatyta tvarka pareikštais reikalavimais, jiems pasitvirtinus, atkurti (jei įmanoma) pažeistas teises bei saugomus įstatymo interesus. Civilinis procesas skirtas spręsti visus civilinius ginčus, neatsižvelgiant į tai, iš kokių civilinių teisinių santykių jie kilo. Civilinių teisių gynyba teisme turi būti aiškiai, tiksliai, konkrečiai nustatyta elgesio taisyklių. Tokios taisyklės yra valstybės nustatytos, jų tinkamą įgyvendinimą užtikrina teismas. Vadinas, iš civilinių teisinių santy-

²⁵ MALAKAUSKIS, Petras (1934). *Įgimtoji teisė*. „Žaibo“ bendrovės spaustuvė, p. 12.

²⁶ Ten pat, p. 13.

²⁷ Ten pat, p. 14.

²⁸ Ten pat, p. 14.

²⁹ Ten pat, p. 70.

kių, kuriuose dominuoja sutarties laisvės, nepavaldumo principas, kylantys ginčai nagrinėtini pagal konkrečias valstybės nustatytas (pozityviosios) teisės taisykles.

Knygoje „Ilgimtoji teisė“ pasiūlytas prigimtinių ir pozityviosios teisės santykis atskleidžia ir civilinių ginčų nagrinėjimo sukūrimo ypatumus. Civilinio proceso teisė yra vienas iš autoriaus keliamų „visuomenės gerovės“ įgyvendinimo elementų, nes valstybė, apribojusi (iš esmės panaikinusi) savigną kaip pažeistų civilinių teisių gynybos būdą (CK 1.139 straipsnis), turi nustatyti šį poreikį atitinkantį pažeistų teisių gynybos mechanizmą. Autoriaus pateikta pozicija rodo, kad vien teisės akto paskelbimo, ne ką mažesnis reikalavimas yra jo pagrindimas visuomenės narių poreikių tenkinimu. Autoriaus formuojama prigimtinių teisės ir asmens teisių gynimo kaip valstybės prigimtinių pareigos įgyvendinimo koncepcija primena ir Lietuvos teisininko prof. Vlodo Mačio pasiūlytą civilinio proceso sampratą, kuri grindžiama visuomenės harmonijos užtikrinimo poreikiu valstybei nustatant pažeistų civilinių teisių gynybą teisme, kuri pakeičia prigimtine asmenų teisę į savigną³⁰. Civilinio proceso teisei, kaip viešosios teisės šakai, reikšminga tinkamai įvertinti ir prigimtinių teisės keliamus reikalavimus, susijusius su savignos ribojimu ir teisminės gynybos būdų nustatymu.

3. Prigimtinių teisių svarba ir reikšmė teisingam civilinių ginčų sprendimui

Valstybė, autoriaus nuomone, neturi teisės kištis į asmeninius, privatus santykius, nes patys asmenys, vedami savo prigimtinių interesų tenkinimo poreikio, tinkamiausiai gali nuspręsti, kaip pasiekti tikslą (laimę), savo poreikių patenkinimą. Tačiau valstybė, apribojusi (iš esmės panaikinusi) asmenų teisę į savarankišką pažeistų civilinių teisių savigną, turi pareigą nustatyti veiksmingus šių teisių gynybos būdus. Autoriaus teigimu, „valstybė turi rūpintis visuomenės gerove“³¹. Asmens protu ir gamtos dėsniais grįsta prigimtinių teisės samprata atskleidžia ir pamatinius modernaus civilinio proceso tikslus bei požymius. Vienas iš esminių P. Malakauskio prigimtinių teisės sampratos bruožų yra pažeistų civilinių teisių teisminė gynyba, kurios įgyvendinimas grindžiamas asmens laisvos valios išraiškos aktu – kreipimusi į teismą ir teisminės gynybos įgyvendinimu. Asmuo, pats nusprendęs, kokias civilines teises ir pareigas priima, turi turėti ir laisvą apsisprendimą dėl galimai pažeistų teisių gynimo (jas ginti ar ne ir kokių būdu).

Asmens vertybinio pirmumo prieš valstybę ir (ar) asmenų grupes pripažinimas yra prigimtinių teisės pagrindas, juo grindžiama ši teisės sistema. Prigimtine teisė, kaip visas teisės šakas persmelkianti (universal) teisės koncepcija, itin reikšminga esamu laikotarpiu, kai teisės sistemoje vyrauja pozityvioji teisė. Kita vertus, teismų priimamų procesinių sprendimų reikšmės ženklus padidinimas dėl teismo formuojamų precedentų privalomumo, suteikia galimybių padidinti prigimtinių teisės reikšmę. Tam svarbu, kaip civilinį procesą ir jo tikslus suvokia ir praktiškai taiko teisėjai. Būtent iš prigimtinių teisės kylančių universalių vertybių pripažinimas, protingumo principo taikymas sudaro sąlygas teisingam civilinio ginčo sprendimui.

Teismų praktikoje rėmimasis prigimtinė teise, motyvų grindimas prigimtinių teisės nuostatomis nėra dažnas. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas per pastaruosius dešimt metų tik kelis kartus savo procesiniuose sprendimuose minėjo *prigimtinių teisės* sąvoką. Tai atvejai, kai spęsti išimtinai reikšmingi visai visuomenei klausimai, susiję su pačiomis pagrindinėmis asmenų teisėmis, paprastai – vaikų teisių (vaisiaus

³⁰ MAČYS, Vladas (1924). *Civilinio proceso paskaitos*. Teisių fakulteto leidinys; BOLZANAS, Darius; JOKUBAUSKAS, Remigijus (2025). Vlodo Mačio idėjos apie civilinio proceso teisę knygoje „Civilinio proceso paskaitos“. *Teisė*, 135, 59–70.

³¹ MALAKAUSKIS, Petras (1934). *Ilgimtoji teisė*. „Žaibo“ bendrovės spaustuvė, p. 12.

apsaugos) klausimai. Vienoje byloje spręsti tėvystės nugincijimo ir nustatymo klausimai. Joje tik paminėta šeimos teisės norma, kad vaikas turi prigimtine teisę žinoti savo kilmę, vaiko kilmę yra grindžiamos vaiko ir tėvų tarpusavio teisės ir pareigos (CK 3.137 straipsnio 2 dalis)³². Kitoje byloje, kuri nagrinėta dėl karantino metu valstybės įvestų suvaržymų, lėmusių ir vaiko teisę bendrauti su tėvu, pagrįstai akcentuotas vaiko interesas užmegzti glaudesnį ryšį su kartu negyvenančiu tėvu (motina), jį saugoti ir plėtoti, ir šis teisinis interesas įvardytas kaip prigimtinis³³. Idomu, kad byloje sprendžiant dėl vaiko išlaikymo akcentuotos ne teisės, o prigimtinių tėvų pareigos įgyvendinti tėvų valdžią vaikų atžvilgiu³⁴.

Kasacinis teismas procesiniuose sprendimuose, remdamasis konstitucine doktrina, pabrėžia teisingumo reikšmę, kartais jį įvardydamas itin skambiai – kaip prigimtinių teisingumą. Antai, byloje, kurioje spręsti klausimai, susiję bankroto bylos iškėlimu fiziniui asmeniui, pagrįstai pabrėžiama teisingumo vykdymo procesinė svarba: „...visos valstybės institucijos turi veikti remdamosi ir vadovaudamosi teise, kad turi būti užtikrintos žmogaus teisės ir laisvės, paisoma prigimtinių teisingumo“³⁵. Dar daugiau, šiame procesiniame sprendime pagrįstai primenama konstitucinė aksioma, jog prigimtinių teisingumo reikalavimai saisto ir įstatymų leidėją³⁶. Ankstesniuose kasacinio teismo procesiniuose sprendimuose, kuriuose nagrinėti klausimai, pavyzdžiui, dėl studentui už akademinį nesąžiningumą paskirtos drausmės nuobaudos vykdymo ir universitetų autonomijos principo santykio, pabrėžiama teisingumo svarba prigimtinių požiūriu: šia prasme teisingumas – tai moralinė kategorija, matas, kuriuo vertinamas žmogaus elgesys, jo veiksmai įvairiose gyvenimo srityse³⁷. Gana aiškus prigimtinių ir pozityviosios teisės suteiktų teisių atskyrimas atliktas byloje, kurioje spręsta dėl asmens teisės lengvatinėmis sąlygomis privatizuoti butą įgyvendinimo. Teismai šioje byloje nubrėžė gana aiškų atskyrimą tarp prigimtinių ir pozityviosios teisės per jos atsiradimo prigimtį bei paskirtį ir pagrindė, jog asmens teisė privatizuoti valstybinį turtą nėra prigimtine ir gali atsirasti tik tam tikro akto pagrindu³⁸.

Taigi, asmens ginamos teisės teisinis identifikavimas – tai prigimtine teisė ar tik nustatyta ir suteikta pozityviosios teisės, turi būti vienas iš esminių teisingumą vykdančių teismo uždavinių konkrečioje byloje. Jos kvalifikavimas susijęs su tokios teisės socialine svarba ir reikšme: jei ji neatsiejamai susijusi su asmeniu, yra pamatinė, absoliuti, paprastai nepriklausoma nuo valstybės „malonės“, ją būtų galima laikyti prigimtine, arba, kaip teigė P. Malakauskis, įgimta (pavyzdžiui, teisė į orumą, teisė į gyvybę, teisė į nuosavybę, vaikų pagrindinės teisės, susijusios su jų tėvais, ir pan.). Tokios teisės teisinė apsauga teisminiame procese turi būti išskirtinė, prioritetinė. Teismai atitinkamai turėtų veikti aktyviau tiek gindami šias teises, tiek ir jas užtikrindami (pavyzdžiui, pagal įstatymą taikydami apsaugos, įskaitant laikinas priemones, spartinti tokios bylos procesą, sudaryti vienodas procesines galimybes šalims įgyvendinti teises ir pareigas ir pan.).

Lietuvos šiuolaikinis civilinis procesas, iš esmės įtvirtinęs socialinio civilinio proceso modelį³⁹, be kita ko, teismams suteikė ne tik pakankamas teises galias vykdyti išaiškinimo pareigą, bet ir pareigą kiekvienoje civilinėje byloje remtis pamatiniais teisės principais, kurie padeda užtikrinti subjektinių teisių, ypač prigimtinių, kurios yra asmens saugumo visuomenėje pamatas, gynybą.

³² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. gegužės 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-67-969/2019.

³³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. kovo 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-157-916/2021.

³⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. kovo 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-60-943/2022.

³⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. liepos 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-378-915/2016.

³⁶ Ten pat.

³⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. vasario 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-46/2011.

³⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. vasario 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-120/2010.

³⁹ NEKROŠIUS, Vytautas (1999). Francas Kleinas apie civilinio proceso tikslus ir principus bei jų įgyvendinimo metodus. *Teisė*, 33(1); VAN RHEE, Cornelius H. (2018). Case Management in Europe: A Modern Approach to Civil Litigation. *International Journal of Procedural Law*, 8(1).

Viena iš esminių prigimtinės teisės išraiškų civiliniame procese yra pamatinių teisių principų pripažinimas, įtvirtinimas įstatyme. CPK 3 straipsnyje įtvirtinti civilinio proceso teisės šaltiniai, tarp kurių pripažįstama ir pamatinių teisių principų reikšmė aiškinant ir taikant teisę. Teismas, aiškindamas ir taikydamas įstatymus bei kitus teisės aktus, privalo vadovautis teisingumo, sąžiningumo ir protinumo principais (CPK 3 straipsnio 1 dalis). Taip pat įstatymų leidėjas pripažįsta, kad jeigu įstatymai ar ginčo šalių susitarimas numato, kad tam tikrus klausimus teismas sprendžia savo nuožiūra, teismas tai darydamas privalo vadovautis teisingumo, protinumo ir sąžiningumo kriterijais (CPK 3 straipsnio 8 dalis). Nors civilinis procesas yra iš viešosios teisės kylanti teisės šaka, kurios pagrindas – valstybės, apribojusios asmenų teisę į civilinių teisių savigną, pareigą užtikrinti veiksmingą civilinių ginčų sprendimą, grindžiama privalomosios galios teisės šaltinių taikymu teismui sprendžiant ginčus, šių principų pripažinimas suteikia civiliniam procesui turiningą jį jame taikomų taisyklių turinį. CPK 3 straipsnio 1 ir 8 dalyse pripažinti principai turėtų būti suprantami ne kaip atskiras teisės šaltinis, reglamentuojantis teismo veiklą, visų pirma teisės taikymą sprendžiant civilinius ginčus, bet būtent ginčiui spręsti taikytinų teisės normų ir principų turinio aiškų, tikslų atskleidimą. Toks pripažinimas rodo, kad ginčiui spręsti taikytinų viešosios teisės ar pačių šalių susikurtų teisės taisyklių (pavyzdžiui, sutarčių) taikymas neturi būti „automatizuotas“, o pagrįstas iš prigimtinės teisės kylančiomis vertybėmis, kurios ir sudaro sąlygas veiksmingai įgyvendinti pažeistas civilines teises.

Su P. Malakauskio pasiūlyta prigimtinės teisės samprata ypač susijęs civiliniame procese pripažįstamas protinumo principas. Protinumo principas lemia, kad teismas „...aiškina ir taiko teisę ne abstrakčiai ar hipotetiškai, bet kiekvienoje konkrečioje byloje nagrinėdamas ir sprendžiamas klausimus dėl asmenų pažeistų ar ginčijamų teisių ar įstatymų saugomų interesų gynimo“⁴⁰. Protinumo principas turėtų būti teismo atliekamų procesinių veiksmų pagrindas. Protinumas kaip vienas iš esminių teisės į teisingą teismą elementų pripažįstamas ir Europos Žmogaus Teisių Konvencijos 6 straipsnyje, jame nustatomas reikalavimas, kad ginčai turi būti išnagrinėjami per protingą terminą. Protingo ginčo išnagrinėjimo terminas taikomas visose civilinio proceso stadijose⁴¹. Toks protinumo reikalavimas reiškia, kad teismas pats turi imtis priemonių užtikrinti, jog civilinių ginčų nagrinėjimas vyktų operatyviai, nes lėtai vykdoma teisingumo veikla gali paneigti pačią asmens ginamą subjektinę teisę, ypač jei ji prigimtine. Tai rodo, kad būtent pats ginčą nagrinėjantis teisėjas turi imtis priemonių užtikrinti operatyvų ginčų sprendimą.

CPK nustatyta teismo samprata, vertinant teismui suteiktus valdingus įgaliojimus civiliniame procese, rodo, kad Lietuvoje įgyvendinus socialinio civilinio proceso modelį, teismas turi būti ne pasyvus civilinio proceso dalyvis, o imtis įstatyme nustatytų priemonių pasiekti civilinio proceso tikslus (CPK 2 straipsnis). Teismas protinumo principu turėtų vadovautis sprendžiamas visus procese kylančius klausimus⁴². Protinumo principo pripažinimas reiškia, kad teisėjas, vadovaudamas civilinės bylos nagrinėjimui, turi ne tik formaliai vykdyti teisingumą, bet ir vertinti, kaip konkrečiu atveju civilinio proceso taisyklių taikymas leistų pasiekti civilinio proceso tikslus, valstybės prisiimto įsipareigojimo užtikrinti visuomenės gerovę (veiksmingą civilinių ginčų sprendimą). Būtent protas leidžia įgyvendinti ir prigimtine teisę. P. Malakauskis nurodo, kad „protas yra labai tinkamas įgimtosios teisės skelbėjas. Nes jis yra tiesos pažinimo sielos galia. Jis įvertina buitį ir gyvenimą pagal išvidinę daiktų vertę. Jis išknibinėja kiekvieną daiktą dalelę ir visus savumus, atsižvelgdamas į paskučiausias priežastis, ir paskui tik taikina dalyką konkrečiam elgimuisi“⁴³. Tokia proto samprata atskleidžia vieną iš esminių civilinio proceso tikslų – teisingą bylos išnagrinėjimą (CPK 2 straipsnis). Būtent proto nulemtas individualus teisės taikymas leidžia išnagrinėti,

⁴⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2026 m. vasario 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-9-916/2026.

⁴¹ EŽTT sprendimas byloje *Robins prieš Jungtinę Karalystę*, peticijos Nr. 22410/93, para. 28.

⁴² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2025 m. kovo 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-44-933/2025.

⁴³ MALAKAUSKIS, Petras (1934). *Įgimtoji teisė*. „Žaibo“ bendrovės spaustuvė, p. 24.

išspręsti konkretų ginčą pritaikius teisės normas. Sumenkinus protingumo kaip pamatinio proceso principo svarbą, gali būti iš esmės paneigta teismo paskirtis, nes teisė kaip sistema negali būti „neprotinga“. Priešingu atveju teisei kaip visos visuomenės susitarimo gyvavimo pamatui galėtų tapti grėsmė tapti „antiteise“. Tik savo nuožiūra veikiantis teismas, nesaistomas protingumo ir prigimtinio teisingumo, negalėtų užtikrinti to, dėl ko yra sukurtas ir ką pirmiausia privalo – asmenų prigimtinių teisių prioritetinę apsaugą. Teismas (teisminės gynyba) sukurtas tam, kad užtikrintų realių asmenų pažeistų teisių apsaugą, t. y. teisių, kurias asmuo gali ginti tik civilinio proceso tvarka, įgyvendamas teisę į teisminę gynybą. Teisės į teisminę gynybą svarba, reikšmė atsisipindi tiesiogiai ir pozityviojoje teisėje. Tai vienintelė asmens teisė, kurios net pats asmuo pagal įstatymą neturi teisės atsisakyti (CPK 5 straipsnio 3 dalis). Būtent dėl to ji yra prigimtinė – absoliuti. Maža to, ši prigimtinė teisė yra visų kitų subjektinių teisių, įskaitant kitų prigimtinių teisių, gyvavimo pagrindas, nes ją paneigus kitos subjektinės teisės gali savaime prarasti savo prasmę, vertę, reikšmę. Tokios prigimtinės ir pamatinės asmens teisės tinkama apsauga galima tik valstybei per nešališką teismą užtikrinus jos veikimo realumą, kas sudaro vieną iš esminių teisingo civilinių ginčų išnagrinėjimo pagrindų.

Todėl Lietuvos teismų praktikoje teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principai privalo tapti paradigma, apie kurią sukasi visa teismo procesinė veikla⁴⁴. Jų prioritetas taikymas yra būtinas ne tik sprendžiant materialiosios teisės klausimus (kvalifikuojant teisinius santykius), bet ir vykdant procesinę teisingumo veiklą – nuo civilinės bylos iškėlimo iki paskutinės stadijos. Tai yra būtina asmenų pasitikėjimo teisingumo sistema, taigi, ir valstybė, prielaida, neatsiejama teisingumo vykdymo veiklos dalis. Todėl šie principai turi būti tarsi įaugę po kiekvieno teisėjo oda. Atitinkamai, teisingumo vykdymo monopolį turinčiam teismui sprendžiant bet kokius civilinio pobūdžio klausimus teisingumo ir protingumo principų privalomas taikymas tampa ne teismo teise ar paprasta pareiga, o prigimtiniu valstybės įsipareigojimu asmeniui, visuomenei, valstybei.

Išvados

1. Petro Malakauskio knyga „Įgimtoji teisė“ – bene vienintelis teisės doktrinos kūrinys išimtinai prigimtinės teisės tema net tik tarpukariu, bet ir apskritai Lietuvos teisės moksle. P. Malakauskio prigimtinės teisės sistemos centre – asmuo (žmogus), kaip Kūrėjo kūrinys, veikiamas tam tikrų dėsnių, kuriuos jis gali suvokti protu ir laisva valia. Tačiau prigimtiniais asmens poreikiams tenkinti būtinos socialinės sąlygos yra šeima ir valstybė. Autorius, pabrėždamas asmens kaip socialinės būtybės natūralių poreikių tenkinimą, pagrindžia, kad valstybės tikslas yra sudaryti sąlygas šiems interesams tenkinti ir jų įgyvendinimo suderinamumui su kitų asmenų interesais.
2. Pamatinų prigimtinės teisės ir jos santykio su teisiniu pozityvizmu atskleidimo idėjos reikšmingos ir vertinant šiuolaikinio civilinio proceso teisės tikslus. Civilinis procesas, remiantis P. Malakauskio pasiūlyta prigimtinės teisės samprata, turėtų būti grindžiamas valstybės kaip asmens protingus poreikius užtikrinančio subjekto pareigų įgyvendinimu, sudarant galimybes ginti pažeistas civilines teises.
3. Šiuolaikinis Lietuvos civilinis procesas pagrįstai grindžiamas pamatiniais teisės principais – teisingumo, protingumo, sąžiningumo, kurie sudaro pagrindą teismui (valstybei) užtikrinti ne tik

⁴⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje per pastaruosius dešimt metų tik penkiolikoje civilinių bylų procesiniuose sprendimuose tiesiogiai minėta šių visų trijų teisės principų svarba. Tačiau ir tai – daugeliu atvejų tik kaip pagrindas paaiškinti teismams, jog jų būtina paisyti tada, kai teismas pagal įstatymą turi tam tikrą veikimo laisvę.

prioritetinę prigimtinių subjektinių teisių apsaugą, bet ir teisės į teisminę gynybą, kuri taip pat yra prigimtinio pobūdžio bei kitų teisių garantas, realų veikimą ir teisingą ginčo išsprendimą. P. Malakauskio knygoje „Įgimtoji teisė“ pateikta prigimtinių teisės koncepcija, grindžiama pamatinėmis, universaliomis vertybėmis ir protingumo principu, pakloja ir teisingo ginčo išnagrinėjimo pamatą. Šioje knygoje pateiktos idėjos atskleidžia, kad Lietuvos teisinės sąmonės formavimasis ir teisės taikymas turėtų būti grindžiamas būtent autoriaus nurodytomis vertybėmis, sudarančiomis pagrindą teisingai išspręsti civilinius ginčus.

Literatūra

Specialioji literatūra

- BOLZANAS, Darius; JOKUBAUSKAS, Remigijus (2025). Vlado Mačio idėjos apie civilinio proceso teisę knygoje „Civilinio proceso paskaitos“. *Teisė*, 135, 59–70 [interaktyvus]. <https://doi.org/10.15388/Teise.2025.135.3>
- MACYS, Vladas (1924). *Civilinio proceso paskaitos*. Teisių fakulteto leidinys.
- MALAKUSKIS, Petras (1928). *Baudžiamosios teisės*. Kaunas.
- MALAKUSKIS, Petras (1939). *Bažnytinės asmeninės teisės*. Vytauto Didžiojo Universiteto Teologijos – Filosofijos fakulteto leidinys.
- MALAKUSKIS, Petras (1932). *Bažnytinės teisės*. Vytauto Didžiojo Universiteto Teologijos – Filosofijos fakulteto leidinys.
- MALAKUSKIS, Petras (1926). *Civilinės jungtuvės*. Kaunas, “Šviesos spaustuvė”.
- MALAKUSKIS, Petras (1934). *Įgimtoji teisė*. „Žaibo“ bendrovės spaustuvė.
- MALAKUSKIS, Petras (1924). *Moterystės teisės*. Klaipėda.
- NEKROŠIUS, Vytautas (1999). Francas Kleinas apie civilinio proceso tikslus ir principus bei jų įgyvendinimo metodus. *Teisė*, 33(1).
- SKRUODYS, Jonas (1921). *Tarptautinė teisė*. Lietuvos mokslų draugijos leidinys.
- VAN RHEE, Cornelius H. (2018). Case Management in Europe: A Modern Approach to Civil Litigation. *International Journal of Procedural Law*, 8(1), 65–84.

Praktinė medžiaga

- EŽTT sprendimas byloje *Robins prieš Jungtinę Karalystę*, peticijos Nr. 22410/93.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. vasario 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-120/2010.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. vasario 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-46/2011.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. liepos 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-378-915/2016.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. gegužės 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-67-969/2019.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. kovo 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-157-916/2021.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. kovo 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-60-943/2022.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2025 m. kovo 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-44-933/2025.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2026 m. vasario 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-9-916/2026.

Remigijus Jokubauskas, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Privatinės teisės institutas. Mokslinių tyrimų sritys: nemokumo teisė, vykdymo procesas, tarptautinė privatinė teisė.

Remigijus Jokubauskas works at the Institute of Private Law at the Law School, Mykolas Romeris University. His research interests include insolvency law, enforcement procedure, and private international law.

Darius Bolzanus, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Privatinės teisės institutas. Mokslinių tyrimų sritys: civilinė teisė, civilinio proceso teisė, tarptautinė privatinė teisė.

Darius Bolzanus works at the Institute of Private Law at the Law School, Mykolas Romeris University. His research interests include civil law, civil procedure law, and private international law.